

Patryk Pleskot<https://orcid.org/0000-0001-5627-8325>Oddziałowe Biuro Badań Historycznych IPN w Warszawie,
Uniwersytet Rzeszowski

„ZA ŻÓŁTYMI FIRANKAMI”. KONSUMY MBP (1945–1954) – WSTĘP DO CHARAKTERYSTYKI

Pojęcie sklepy „za żółtymi firankami” weszło w Polsce do mowy potocznej jako wyznacznik uprzywilejowanej pozycji grup sprawujących władzę. Wyrażenie to nawiązuje do sklepów specjalnych, przeznaczonych dla przedstawicieli elit politycznych, a funkcjonujących (w różnej formie) w okresie PRL. W przypadku Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego sieć takich placówek była obsługiwana przez odrębną strukturę, nazywaną od 1948 r. Centralą Konsumów MBP (wraz z jej terenowymi odpowiednikami). Centrala nadzorowała pracę nie tylko sklepów spożywczych, lecz także tekstylnych czy przemysłowych; co więcej, zarządzała siecią stołówek, bufetów oraz różnego typu warsztatów i zakładów (np. fryzjerskich czy szewskich) wraz z ich zapleczem. Choć wszystkie te placówki miały charakter specjalny i teoretycznie były przeznaczone tylko dla funkcjonariuszy MBP (i ich rodzin), dochodziło tu do podobnych jak wszędzie indziej malwersacji, zaniedbań i nieprawidłowości, charakterystycznych dla komunistycznej gospodarki niedoboru.

Poniższa analiza oferuje skrótową charakterystykę trzech aspektów funkcjonowania konsumów z okresu MBP: ewolucji strukturalnej, liczebności placówek oraz wzmiankowanych przed chwilą niedociągnięć i malwersacji. Próba badawcza koncentruje się wokół Warszawy. Opiera się przede wszystkim na dokumentach archiwalnych dostępnych w Archiwum Akt Nowych i Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej. W obu tych instytucjach można znaleźć całkiem sporą liczbę źródeł dotyczących konsumów, choć z reguły mają one charakter cząstkowy. Nieraz brakuje przy tym kluczowych materiałów organizacyjnych.

Poniższe rozważania należy potraktować jako wstęp do pogłębionych badań. Nie ma tu miejsca na zarysowanie szerszego tła – taka próba podejmowana jest w ramach innego projektu¹. Warto nadmienić, że w dotychczasowej literaturze

¹ Artykuł jest wynikiem badań autora, który równolegle z przygotowywaniem niniejszego periodyku wydał monografię *Przedsiębiorstwo MBP. Wybrane aspekty pozaoperacyjnej działalności Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego w przestrzeni miejskiej Warszawy (1945–1954)*, Warszawa 2024.

przedmiotu nie pojawiło się całościowe opracowanie naukowe tytułowej problematyki².

Struktury

Pierwsze formalne struktury organizacyjne konsumów MBP pojawiły się w połowie 1945 r. 5 czerwca tego roku minister BP wydał rozkaz nr 25 o powołaniu „samodzielnego, skomercjalizowanego przedsiębiorstwa Handlu Specjalnego MBP”. Pion ten miał zostać stworzony przez Departament Zaopatrzenia (funkcjonujący ówczesnie jako Departament III) MBP. Do zadań Handlu Specjalnego zaliczały się:

- aprowizacja funkcjonariuszy i pracowników cywilnych wszystkich jednostek MBP (wraz z rodzinami) w artykuły spożywcze i przemysłowe, uzyskane za pomocą przydziałów centralnych, samodzielnych zakupów i eksploatacji własnych gospodarstw rolnych;
- tworzenie sieci warsztatów, placówek i pracowni (np. warsztaty szewskie, krawieckie, pralnie, fryzjerner itp.);
- zorganizowanie bliżej niesprecyzowanych oddziałów terenowych („oddziałów Handlu Specjalnego”) przy strukturach wojewódzkich MBP³.

Te cele pozostały niezmiennie w kolejnych latach. Najogólniej ujmując, placówki konsumów miały zapewnić personelowi resortu i ich rodzinom zaopatrzenie w artykuły spożywcze i przemysłowe oraz w podstawowe usługi zarówno w formie przydziałów, jak i wolnej sprzedaży po znacznie niższych cenach niż rynkowe⁴.

Rozkaz nr 25 był bardzo ogólnikowy. Za utworzenie pionu konsumów odpowiadali tak naprawdę sowieccy oficerowie: szef Departamentu Zaopatrzenia Aleksander Nikolenko oraz ówczesny intendent MBP Nikita Czelmadinow, który w myśl roz-

² Wątek konsumów aparatu bezpieczeństwa – głównie wojskowych – porusza Mariusz Jastrząb w: *idem, Puste półki. Problem zaopatrzenia ludności w artykuły powszechnego użytku w Polsce w latach 1949–1956*, Warszawa 2004, *passim*, zwłaszcza s. 285–326. Pojedyncze informacje zob. m.in. W. Bagieński, *Wywiad cywilny Polski Ludowej w latach 1945–1961*, t. 1–2, Warszawa 2017; J. Kochanowski, *Tylnymi drzwiami. „Czarny rynek” w Polsce 1944–1989*, wyd. 2, Warszawa 2015; E. Kowalczyk, K. Pawlicka, *Działalność Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego na m.st. Warszawę (1944–1954)*, Warszawa 2011; P. Niziołek, *Baras Stefan [w:] Leksykon bezpieki. Kadra kierownicza aparatu bezpieczeństwa 1944–1956*, t. 3, red. W. Bagieński, M. Dźwigał, Warszawa 2022; G. Piątek, *Najlepsze miasto świata. Warszawa w odbudowie 1944–1949*, Warszawa 2020; P. Pleskot, *Ślepa (czerwona) uliczka. Stołeczne struktury Ministerstwa Informacji i Propagandy (1944–1947)*, Warszawa 2016; R. Spałek, *Komuniści przeciw komunistom. Poszukiwanie wroga wewnętrznego w kierownictwie partii komunistycznej w Polsce w latach 1948–1956*, Warszawa–Poznań 2014; *Śladami zbrodni. Przewodnik po miejscach represji komunistycznych lat 1944–1956*, red. T. Łabuszewski, Warszawa 2012; *Warszawa. Miasto w opresji*, red. K. Krajewski, M. Pietrzak-Merta, Warszawa 2010.

³ Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN), Centrala Konsumów Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego (dalej: CK MBP), 2/1709/0/1/1/3, Rozkaz nr 25 ministra BP w sprawie utworzenia przedsiębiorstwa Handel Specjalny MBP, 5 VI 1945 r., k. 1; AAN, CK MBP, 2/1709/0/1/1/59, Informacja zastępcy szefa zaopatrzenia MBP na temat działalności Wydziału Konsumów MBP w okresie 1 I – 30 VI 1946 r., sierpień 1947 r., k. 57–64.

⁴ Por. AAN, CK MBP, 2/1709/0/1/1/35, Pismo dyrektora Centrali Konsumów MBP z okazji czwartej rocznicy powstania konsumów, 10 VI 1949 r., k. 60–61.

kazu tworzył pierwsze plany zapotrzebowania nowej jednostki na artykuły spożywcze i finanse⁵. Sporo dokumentów z tego okresu powstawało zresztą w języku rosyjskim⁶. Już w kwietniu p.o. kierownikiem planowanej jednostki mianowano Dawida Lewina (ur. 1905) – przedwojennego buchaltera, w czasie II wojny światowej członka oddziału Związku Patriotów Polskich w Czelabińsku, zatrudnionego następnie w WUBP w Lublinie⁷.

15 czerwca 1945 r. – raptem 10 dni po wydaniu rozkazu nr 25 – wprowadzono jego modyfikację, zmieniono nazwę centrali na Wydział Konsumów Departamentu Zaopatrzenia MBP. Uściślono też, że pierwotne „oddziały Handlu Specjalnego” w województwach oznaczają w istocie sklepy-konsumy⁸.

Rozwijając ogólne wytyczne zawarte w czerwcowych rozkazach, na początku września 1945 r. minister bezpieczeństwa publicznego Stanisław Radkiewicz nakazał tworzenie wojewódzkich oddziałów konsumów, nazywanych ówczesnie wydziałami i sekcjami. Miały one działać nie tylko przy WUBP, lecz także przy KG MO, dowództwie KBW oraz Departamencie Więziennictwa i Obozów MBP. Ten rozkaz również nie był precyzyjny. Nie wyszczególniono nawet, gdzie miały istnieć wydziały, a gdzie sekcje, w dodatku użyto jeszcze określenia „wydziały handlowe” (notabene „wydziały” mogły mylić się z centralnym Wydziałem Konsumów Departamentu Zaopatrzenia). Określono jednak wysokość środków przeznaczonych na sfinansowanie tych placówek: KG MO miała otrzymać 1 mln zł, KBW – 0,5 mln, Departament Więziennictwa MBP – 300 tys. zł, WUBP – 200 tys. Ustalono, że sekcje/wydziały powinny być utrzymywane nie tylko na koszt MBP, lecz także z osiągniętych przez siebie zysków. Nie podano jednak konkretów, a szczegóły miał ustalić dyrektor Departamentu Zaopatrzenia MBP⁹.

Trudno oprzeć się wrażeniu, że te pierwsze regulacje miały charakter improwizacji. Zachowane dokumenty sugerują, że „Handel Specjalny” skupiał się początkowo na zaopatrzeniu jednostek Korpusu Bezpieczeństwa Wewnętrznego (od produktów żywnościowych, przez materiały, po takie artykuły jak np. rowery). Jednocześnie to żołnierze KBW ochraniali konwoje z ciężarówkami lub wagonami dostarczającymi produkty (np. ziemniaki) do największych miast¹⁰. Niekiedy to KBW działał jako

⁵ AAN, CK MBP, 2/1709/0/1/1/3, Rozkaz nr 25 ministra BP w sprawie utworzenia przedsiębiorstwa Handel Zagraniczny MBP, 5 VI 1945 r., k. 1.

⁶ Zob. np. teczke: AAN, CK MBP, 2/1709/0/1/1/3.

⁷ W listopadzie 1947 r. Lewin został p.o. dyrektorem Wydziału/Centrali Konsumów. W sierpniu przeniesiono go na stanowisko wicedyrektora, którym pozostawał do 1955 r. W końcu 1956 r. Lewin otrzymał zezwolenie na wyjazd z rodziną do Izraela, ale osiadł w Belgii. Zob. Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej (dalej: AIPN), 0193/6993, Akta personalne funkcjonariusza: Dawid Lewin.

⁸ AAN, CK MBP, 2/1709/0/1/1/35, Pismo dyrektora Centrali Konsumów MBP z okazji czwartej rocznicy powstania konsumów, 10 VI 1949 r., k. 60–61.

⁹ AAN, CK MBP, 2/1709/0/1/1/3, Rozkaz nr 53 ministra BP w sprawie zorganizowania wydziałów i sekcji konsumów MBP, 6 IX 1945 r., k. 19.

¹⁰ Zob. np. AAN, CK MBP, 2/1709/0/1/1/32, Pismo dowódcy KBW do ministra BP z projektem norm przydziału towarów przemysłowych i produktów żywnościowych dla KBW, 4 I 1946 r., k. 8; *ibidem*, Pismo szefa

ośrodek zaopatrujący, przekazując do pionu zaopatrzenia MBP m.in. konie i owies¹¹. Wartownicy korpusu byli też czasami wyznaczani do ochrony placówek konsumów, np. w przededniu „referendum ludowego” w czerwcu 1946 r.¹²

Struktura konsumów była nie tylko mało przejrzysta, lecz także naznaczona nadmierną biurokracją: zaopatrzeniem pracowników resortu zajmowały się równocześnie Wydział Konsumów MBP, pion konsumów KG MO oraz Centrala Handlu Wojskowego KBW, teoretycznie nadzorowana – przynajmniej od strony księgowości – przez MBP¹³. Podobny podział istniał na szczeblu wojewódzkim (przy niejasnej pozycji wykluwającego się Oddziału Konsumów w Warszawie), w powiatach zaś sieć dystrybucyjna pozostawała zaniedbana¹⁴. Dodatkową trudnością była duża mobilność jednostek aparatu bezpieczeństwa – zwłaszcza oddziałów KBW – w terenie¹⁵. Dlatego na początku stycznia 1946 r. w kierownictwie MBP powstał projekt rozkazu wiceministra Mieczysława Mietkowskiego polecającego jednostkom resortu, KBW i MO przekazać do 1 marca Wydziałowi Konsumów Departamentu Zaopatrzenia MBP wszelkie działające już sklepy, a ponadto stołówki, najróżniejsze warsztaty i punkty usługowe, gospodarstwa pomocnicze (rolne) oraz „inne przedsiębiorstwa zaopatrujące pracowników”¹⁶. Główna idea polegała na tym, by do sieci konsumów wpisać nie tylko sklepy (jak dotychczas), ale i wszystkie inne wymienione powyżej placówki.

Rozkaz nr 13 z 15 stycznia 1946 r., który ostatecznie wydano, został szybko zmodyfikowany i zastąpiony przez rozkaz nr 17 z 16 marca. Termin przekazania placówek ustalono na 1 kwietnia. Skupiono się teraz wyłącznie na terenie: tamtejsze placówki miały być przejmowane przez wojewódzkie sekcje (a nie wydziały) konsumów, pod nadzorem centralnego Wydziału Konsumów. Nie wspomniano nic o Warszawie¹⁷. Z późniejszej dokumentacji wynika, że w stolicy zaczął ostatecznie

zaopatrzenia MBP do dowództwa KBW z prośbą o zapewnienie ochrony dla konwoju wagonów z ziemniakami na trasie Lublin–Warszawa–Łódź, 11 V 1946 r., k. 9; *ibidem*, Pismo zastępcy szefa zaopatrzenia MBP do intendenta KBW w sprawie zamówienia rowerów, 23 V 1946 r., k. 14.

¹¹ Zob. np. *ibidem*, Pismo zastępcy szefa zaopatrzenia MBP do dowództwa KBW w sprawie przekazania owsa, 31 V 1946 r., k. 16; *ibidem*, Pismo zastępcy szefa zaopatrzenia MBP do pionu weterynaryjnego KBW w sprawie odbioru koni, 27 VIII 1946 r., k. 37.

¹² *Ibidem*, Pismo zastępcy szefa zaopatrzenia MBP do Wydziału Gospodarczego WUBP w Warszawie w sprawie ochrony sklepów MBP na terenie Pragi, 8 VI 1946 r., k. 19.

¹³ Zob. np. *ibidem*, Pismo dyrektora Wydziału Konsumów MBP do naczelnika Handlu Wojskowego KBW w sprawie kontroli stanu księgowości, 24 X 1947 r., k. 93.

¹⁴ AIPN, 1572/52, Rozkaz nr 23 ministra bezpieczeństwa publicznego o reorganizacji konsumów MBP, 28 IV 1948 r., k. 98.

¹⁵ Por. AAN, CK MBP, 2/1709/0/1/1/32, Pismo kwatermistrza KBW do szefa zaopatrzenia MBP w sprawie zapewnienia aprowizacji żołnierzom KBW, 23 X 1947 r., k. 95.

¹⁶ AAN, CK MBP, 2/1709/0/1/1/35, Projekt rozkazu nr 13 wiceministra BP z 12 I 1946 r. o włączeniu sklepów, stołówek, warsztatów i innych przedsiębiorstw do Wydziału Konsumów MBP, [styczeń 1946 r.], k. 70.

¹⁷ *Ibidem*, Rozkaz nr 17 wiceministra BP w sprawie przejęcia sklepów, stołówek, warsztatów i innych przedsiębiorstw przez sekcje konsumów MBP, 16 III 1946 r., k. 63–64; AAN, CK MBP, 2/1709/0/1/1/59, Informacja zastępcy szefa zaopatrzenia MBP na temat działalności Wydziału Konsumów MBP w okresie I I – 30 VI 1946 r., sierpień 1947 r., k. 57–64.

funkcjonować Oddział Konsumów MBP¹⁸. Nie wiadomo, czy już wtedy istniała jednostka przyporządkowana województwu warszawskiemu.

1 czerwca 1948 r. weszła w życie kolejna reorganizacja konsumów, wprowadzona na mocy rozkazu nr 23 ministra bezpieczeństwa publicznego z 28 kwietnia tego roku. Resortowy Wydział Konsumów został przekształcony w Centralę Konsumów MBP, podporządkowaną bezpośrednio szefowi zaopatrzenia MBP¹⁹. Centrala objęła kierownictwo nad wszystkimi aspektami działalności zaopatrzeniowej w jednostkach podporządkowanych organizacyjnie ministerstwu. Na poziomie wojewódzkim piony konsumów zostały przemianowane na wojewódzkie oddziały konsumów (WOK), które miały obsługiwać funkcjonariuszy BP, MO i KBW. Jednocześnie funkcjonujący w stolicy, wspomniany już, Oddział Konsumów MBP przemianowano na I Oddział, który powinien był przejąć kompetencje likwidowanej Centrali Handlu Wojskowego KBW, a przy tym zaopatrywać również Sztab KBW i centralny szpital korpusu. Analogicznie II Oddział Centrali Konsumów MBP miał zastąpić piony zapatrzeniowe KG MO i Komendy MO na m.st. Warszawę²⁰. W lipcu 1949 r. szef zaopatrzenia MBP Apolinary Minecki podpisał zarządzenie nr 64 o reorganizacji obu oddziałów i utworzeniu jednego I Oddziału Konsumów MBP (nazywanego niekiedy stołecznym)²¹.

Tymczasem w myśl reformy z 1948 r. raz jeszcze określono główne cele działalności konsumów:

- dystrybucja towarów spożywczych i przemysłowych na podstawie przydziałów kartkowych i planów zaopatrzenia;
- zaopatrywanie pracowników resortu (i ich rodzin) w towary „z wolnego obrotu”;
- prowadzenie punktów zbiorowego żywienia;
- organizacja punktów usługowych na potrzeby pracowników (warsztatów krawieckich, szewskich, fryzjerni, pralni);
- eksploatacja własnych gospodarstw rolnych.

Warto zwrócić uwagę na podkreślany już, dwutorowy charakter zaopatrzenia: z jednej strony konsumy miały realizować przydziały należne pracownikom resortu z racji zajmowanego etatu, z drugiej – organizować ekskluzywną sieć sprzedaży produktów, które przeciętnemu Polakowi trudno było zdobyć. Do tego dochodziło zapewnienie zaplecza usługowego stanowiącego podstawę codziennego bytowania – co ponownie z punktu widzenia społeczeństwa borykającego się z biedą wynikało ze skutków wojny i ideologicznie planowanej gospodarki było bardzo istotnym przywilejem. Resort próbował przy tym tworzyć – zakładając własne gospodarstwa

¹⁸ Zob. np. AAN, CK MBP, 2/1709/0/1/1/39, Zarządzenie nr 101 kierownika Oddziału Konsumów MBP w Warszawie w sprawie rozdziału węgla, 4 X 1947 r., k. 50.

¹⁹ Szefostwo Zaopatrzenia MBP zastąpiło w kwietniu 1946 r. dotychczasowy Departament Zaopatrzenia MBP.

²⁰ AIPN, 1572/52, Rozkaz nr 23 ministra bezpieczeństwa publicznego o reorganizacji konsumów MBP, 28 IV 1948 r., k. 98.

²¹ AAN, CK MBP, 2/1709/0/1/1/1, Zarządzenie nr 64 szefa zaopatrzenia MBP w sprawie reorganizacji I Oddziału i II Oddziału Konsumów MBP, 16 VII 1949 r., k. 53.

rolne, obsługiwane z reguły przez jeńców wojennych lub/i więźniów – elementy gospodarki samowystarczalnej²².

Reorganizacja wprowadzona 1 czerwca 1948 r. i przemianowanie Wydziału na Centralę Konsumów MBP pozwoliły na nowo zdefiniować również etaty i strukturę tej ostatniej. Przewidywano w niej 101 etatów (plus 5 dla wyodrębnionej delegatury centrali w Łodzi). Wydzielono następujące piony:

- 1) Kierownictwo (5 etatów),
- 2) Sekretariat (11 etatów),
- 3) Wydział Handlowo-Przemysłowy (9 etatów),
- 4) Wydział Finansowy (18 etatów),
- 5) Sekcja Kontroli (5 etatów),
- 6) Wydział Planowania (5 etatów),
- 7) Wydział Gospodarstw Rolnych (17 etatów),
- 8) Centralna Składnica (30 etatów),
- 9) Ochrona Składnicy (9 etatów).

Do tego dochodziło tylko 9 samochodów (6 ciężarowych)²³. Ponownie nie sposób oprzeć się wrażeniu umowności tych ustaleń; postulowana liczba etatów nie równała się przy tym faktycznie obsadzonym stanowiskom: na jednym z maszynopisów projektu etatu znalazła się adnotacja „obsadzić tylko do 70 proc.”²⁴

W tym czasie na czele Centrali Konsumów stał Adam Czesław Magierka²⁵. Jego zastępcami byli Dawid Lewin (dotychczasowy dyrektor) i Mieczysław Basiuk²⁶. Stanowiska naczelników pozostawały w dużej mierze nieobsadzone: projekt obsady personalnej z 1948 r. podawał nazwiska tylko dwóch: Jakuba Paryżera (pion handlowy) i Karola Kona (pion finansowy). Oprócz tego wyróżniono jeszcze pełnomocnika Centrali Konsumów w Łodzi, którym został Mieczysław Milewicz²⁷.

²² AIPN, 1572/52, Rozkaz nr 23 ministra bezpieczeństwa publicznego o reorganizacji konsumów MBP, 28 IV 1948 r., k. 98; zob. też np. AAN, CK MBP, 2/1709/0/1/1/35, Pismo dyrektora Centrali Konsumów MBP z okazji czwartej rocznicy powstania konsumów, 10 VI 1949 r., k. 60–61.

²³ AAN, CK MBP, 2/1709/0/1/1/29, Projekt etatu Centrali Konsumów MBP, [1948 r.], k. 12–14.

²⁴ *Ibidem*, Etat Centrali Konsumów MBP, [1948 r.], k. 42–44.

²⁵ W dokumentach często występuje bez pierwszego imienia. Magierka urodził się w 1916 r. w Lubartowie. Przed 1939 r. zdołał ukończyć pierwszy rok studiów prawniczych. W czasie wojny pracował w oddziałach spółdzielni „Społem”, podobno współdziałał z konspiracją komunistyczną. Po przejściu frontu związał się z Komendą Główną MO, gdzie został szefem milicyjnego pionu konsumów. W 1948 r. przeszedł bezpośrednio do MBP. Pracował tu do października 1953 r. Od początku 1954 do połowy 1955 r. był zatrudniony w Wojskowej Centrali Handlowej, a następnie w Urzędzie Rady Ministrów na stanowisku dyrektora Biura Administracyjno-Gospodarczego. Zob. AIPN, 0218/3083, Akta osobowe: Alicja Magierka, Odpis życiorysu Adama Czesława Magierki z 2 II 1945 r., 11 X 1950 r., k. 28; *ibidem*, Notatka służbowa na temat Adama Czesława Magierki, 27 III 1969 r., k. 36; por. AIPN, 0193/6997, Akta osobowe: Adam Czesław Magierka.

²⁶ Mieczysław Basiuk (ur. 1917), związany wcześniej z Komendą Stołeczną MO, był wicedyrektorem do 1953 r., po czym został zwolniony z MBP. Później pełnił m.in. funkcję prezesa Zarządu Warszawskiego Okręgowego Związku Spółdzielni, por. AIPN, 0193/2825, Akta osobowe: Mieczysław Basiuk.

²⁷ AAN, 2/1709/0/1/1/29, Projekt obsady personalnej stanowisk kierowniczych Centrali Konsumów MBP, [1948 r.], k. 1.

Na początku 1951 r. Centrali Konsumów MBP podlegało 19 jednostek rozsianych po całym kraju. Po kosmetycznych modyfikacjach z wiosny tego roku²⁸ 5 września doszło do kolejnej istotnej zmiany organizacyjnej: zarządzenie nr 30 ministra bezpieczeństwa publicznego doprowadziło do pełnej emancypacji Centrali Konsumów od Szefostwa Zaopatrzenia MBP. Akt ten ustanawiał nowy twór: Przedsiębiorstwo Państwowe Wyodrębnione „Centrala Konsumów Ministerstwa Bezpieczeństwa Państwowego” (na podstawie dekretu o przedsiębiorstwach państwowych z 1950 r.²⁹). Przedsiębiorstwo, z siedzibą w Warszawie, mogło tworzyć oddziały terenowe. Było to rzecz jasna usankcjonowanie istniejącej struktury, tylko w nowej formie; zresztą zarządzenie obowiązywało z mocą wsteczną od 1 stycznia 1951 r.³⁰ Warto dodać, że do tego momentu funkcjonowanie Centrali Konsumów od strony formalnoprawnej opierało się wyłącznie na dawnym rozkazie nr 25 z 13 maja 1945 r.

Centrala Konsumów podlegała teraz bezpośrednio kierownictwu MBP. Na jej czele stał dyrektor, powoływany (wraz z zastępcami) przez ministra BP³¹. W ślad za zarządzeniem z 5 września 1951 r. wprowadzono regulamin wewnętrzny, w którym podkreślono główne zadania jednostki, w tym „kształtowanie w linii pionowej i poziomej form organizacyjnych i zasad działania” oddziałów, a także „czuwanie nad właściwym zaspokajaniem potrzeb konsumentów przez rozbudowywaną własną sieć placówek handlowych i przetwórczo-usługowych oraz gospodarstwa rolne”. Według ogólnych ustaleń dyrektorowi centrali podlegały bezpośrednio: Wydział Ogólny, Wydział Kadr, Wydział Gospodarstw Rolnych, a także sekretariat / kancelaria główna oraz stanowisko radcy prawnego. Z kolei wicedyrektor ds. administracyjno-finansowych miał pod sobą Wydział Księgowości i Finansów, Wydział Planowania oraz Wydział Inspekcji i Instruktażu³². Natomiast wicedyrektor ds. handlowych i przemysłowych kierował Wydziałem Handlowo-Przetwórczym i Wydziałem Żywnienia Zbiorowego³³.

Podział ten sprawia wrażenie mało przejrzystego. Ponadto podlegał on licznym drobnym modyfikacjom, nie do końca możliwym do prześledzenia (choćby z powodu niedatowania części źródeł)³⁴.

Zarządzenie wewnętrzne ministra BP z 30 marca 1954 r. po raz ostatni zmieniało strukturę Centrali Konsumów MBP (przyjętą w 1951 r.). Według wykazu etatów dzieliła się ona na następujące jednostki:

²⁸ AIPN, 1572/71, Rozkaz organizacyjny nr 56 ministra bezpieczeństwa publicznego, 30 V 1951 r., k. 98–99.

²⁹ Dekret z dnia 26 października 1950 r. o przedsiębiorstwach państwowych, DzU 1950, nr 49, poz. 439.

³⁰ AIPN, 01225/131, Zarządzenie nr 30/51 ministra bezpieczeństwa publicznego w sprawie utworzenia Przedsiębiorstwa Państwowego Wyodrębnionego „Centrala Konsumów Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego”, 5 IX 1951 r., k. 136–138.

³¹ *Ibidem*.

³² AAN, CK MBP, 2/1709/0/1/1/2, Tymczasowy regulamin wewnętrzny Centrali Konsumów MBP, 13 IX 1951 r., k. 41–59.

³³ *Ibidem*.

³⁴ Zob. np. AAN, CK MBP, 2/1709/0/1/1/30, Regulamin wewnętrzny Centrali Konsumów MBP, b.d., k. 78–84.

- 1) Dyrekcja (ówcześnie dyrektorem był Feliks Goldsztajn, a wicedyrektorem niezmiennie Dawid Lewin; na stanowisku drugiego wicedyrektora był wakat);
- 2) Wydział Ogólny,
- 3) Kancelaria,
- 4) Wydział Handlowo-Przetwórczy,
- 5) Wydział Żywnienia Zbiorowego,
- 6) Wydział Księgowości i Finansów,
- 7) Wydział Planowania,
- 8) Wydział Inspekcji i Instruktażu,
- 9) Wydział Gospodarstw Rolnych,
- 10) Wydział Kadr³⁵.

Jak zwykle można odnieść wrażenie, że mnożenie komórek i uszczegółowianie formalnych kompetencji było jedynym pomysłem resortu na usprawnienie funkcjonowania sieci zaopatrzeniowej. W porównaniu z poprzednimi rozwiązaniami wyraźnie zwiększyły się kompetencje dyrektora, a dwóch wicedyrektorów zastąpił *de facto* tylko jeden zastępca.

Jesienią 1954 r. coraz wyraźniejsze były zapowiedzi likwidacji MBP, którym towarzyszyły również zmiany koncepcji funkcjonowania konsumów. Według zamierzeń resortu Centrala Konsumów miała przeistoczyć się w Centralny Zarząd Konsumów, obsługujący nowo powstałe MSW (wraz z MO czy Strażą Więzienną) oraz KdsBP. Planowano, że liczba etatów w zarządzie wyniesie 98³⁶, a więc podobnie jak wcześniej. W styczniu 1955 r. – wraz z faktycznym wejściem w życie reformy aparatu bezpieczeństwa i likwidacji MBP – Prezydium Rządu przyjęło uchwałę o dalszej reorganizacji pionu zaopatrzeniowego w aparacie bezpieczeństwa i wojsku. Wychodziła ona poza ramy wcześniejszych planów. W myśl nowych założeń Centralny Zarząd Konsumów miał zostać połączony z Centralnym Zarządem „Wojskowa Centrala Handlowa” (powołanym na przełomie 1953 i 1954 r.³⁷) i utworzyć wspólny Centralny Aparat Handlu Wyodrębnionego, podporządkowany resortowi handlu wewnętrznego. Opór zarówno KdsBP, jak i MSW sprawił, że zamiarów tych nie zrealizowano aż do momentu likwidacji konsumów (czasowej, jak się okazało) w okresie „odwilży” 1956 r.³⁸ Latem 1955 r. zdążyły one jednak przejść

³⁵ AAN, CK MBP, 2/1709/0/1/1/44, Wykaz etatów Centrali Konsumów MBP, [1954 r.], k. 132–133.

³⁶ *Ibidem*, Wykaz etatów Zarządu Centrali Konsumów [*sic!*] MBP na 1955 r., 29 X 1954 r., k. 7.

³⁷ Wojskowa Centrala Handlowa powstała 31 XII 1949 r. i była do pewnego stopnia wojskowym odpowiednikiem Centrali Konsumów MBP. Zob. Zarządzenie Ministra Obrony Narodowej z dnia 19 grudnia 1949 r. o utworzeniu przedsiębiorstwa państwowego pod nazwą „Wojskowa Centrala Handlowa”, MP 1949, nr 105, poz. 1218; Zarządzenie Ministra Obrony Narodowej z dnia 9 stycznia 1950 r. o nadaniu statutu przedsiębiorstwu państwowemu pod nazwą: „Wojskowa Centrala Handlowa”, MP 1950, nr 7, poz. 74.

³⁸ Por. AIPN, 1583/103, Pismo przewodniczącego KdsBP do wicepremiera Tadeusza Gede w sprawie projektu uchwały Prezydium Rządu o reorganizacji Centralnego Zarządu Konsumów, 22 VI 1956 r., k. 4; *ibidem*, Pismo ministra spraw wewnętrznych do ministra handlu wewnętrznego w sprawie projektu uchwały Prezydium Rządu o reorganizacji Centralnego Zarządu Konsumów, czerwiec 1956 r., k. 14–15.

kolejną reorganizację i zmianę nazwy na Państwowe Przedsiębiorstwo Żywnienia Zbiorowego „Konsumy”³⁹.

Placówki (przykład Warszawy)

Mimo chaosu organizacyjnego sieć konsumów podlegała od samego początku gwałtownemu rozwojowi. W 1946 r. liczba placówek w całym kraju przekroczyła 200, a ich obroty w porównaniu z „rozbiegowym” 1945 r. wzrosły aż 22-krotnie. Wiązało się to z włączeniem od początku 1946 r. w strukturę konsumów oprócz sklepów również stołówek, warsztatów i gospodarstw rolnych. Rozrostowi placówek towarzyszył rozrost kadr: na przełomie 1946 i 1947 r. planowano w skali kraju zatrudnić ponad 1300 osób (w zdecydowanej większości pracowników kontraktowych). I tak np. WOK w Warszawie dysponował 91 etatami, w Szczecinie miały być 124 etaty, w Łodzi – 90, w Katowicach – 77, w Kielcach – 56, a w Krakowie – tylko 34⁴⁰.

Specyfika Warszawy sprawiała, że to właśnie tu funkcjonowało najwięcej placówek konsumów. Kwestia ich formalnego podporządkowania pozostaje sporna: teoretycznie podlegały pod stołeczny oddział/oddziały konsumów albo też pod Wojewódzki Oddział Konsumów w Warszawie, jednak bliskość Centrali Konsumów powodowała, że to ona odgrywała decydującą rolę. Nie do końca jasna pozostaje przy tym sytuacja placówek związanych z KBW: niektóre dokumenty sugerują ich podległość wobec konsumów MBP, inne wskazują na ich autonomię. Wątek ten wymaga dalszych badań.

Na samym początku zamierzano otworzyć w Warszawie tylko jedną placówkę – „Konsum MBP” przy ul. Sierakowskiego 5. Co znamienne, dużą część zaopatrzenia tego sklepu tworzyły paczki i materiały dostarczone przez UNRRA⁴¹. W pierwszym półroczu 1946 r. każdy z pracowników MBP – przynajmniej według sprawozdań – otrzymał 3 m towarów wełnianych z UNRRA, a poza tym 0,5 kg włóczki wełnianej, 15 m różnego rodzaju płótna, 4 m materiału jedwabnego oraz 2 koszule białe lub 6 m tzw. koszulówki. Nowo narodzone dzieci pracowników dostawały wypawkę, na którą składało się 10 m płótna, 10 m flaneli, koc lub kołdra oraz komplet „ubioru dziecięcego” lub sweterek. Do tego dochodziły premie i przydziały doraźne, zgłaszane np. przez komitety pracownicze. Gdy dodamy do tego przydziały żywnościowe i punkty masowego żywienia, otrzymamy obraz kompleksowego wsparcia materialnego (przynajmniej w teorii). Zastępca szefa zaopatrzenia Czesław Ringer ocenił w połowie 1946 r., że dzięki tej wszechstronnej pomocy realne uposażenie

³⁹ AIPN, 1583/596, Zarządzenie nr 16/56 kwatermistrza CJ KdsBP w sprawie przekazania obiektów Państwowemu Przedsiębiorstwu Żywnienia Zbiorowego „Konsumy”, 24 I 1956 r., k. 49.

⁴⁰ AAN, CK MBP, 2/1709/0/1/1/59, Pismo Wydziału III Biura Personalnego MBP do szefa zaopatrzenia MBP z załączonym projektem etatu konsumów MBP, 14 I 1947 r., k. 28–47.

⁴¹ AAN, CK MBP, 2/1709/0/1/1/62, Wykaz towarów znajdujących się w Konsumie MBP I I 1946 r., [1946 r.], k. 15–19; zob. J. Łaptos, *Humanitaryzm i polityka. Pomoc UNRRA dla Polski i polskich uchodźców w latach 1944–1947*, Kraków 2018.

pracowników wzrastało nawet 10–12-krotnie⁴². Nawet jeśli była to przesada, szacunki te pokazują ogromną rolę wsparcia materialnego zapewnianego przez szybko rozwijaną infrastrukturę konsumów.

Zaraz po powstaniu pierwszego sklepu w Warszawie zorganizowano po sąsiedzku – przy ul. Sierakowskiego 15 – niewielką składnicę o powierzchni zaledwie 60 m kw. Do połowy 1946 r. w stolicy powstały nowe placówki:

- sklep przemysłowy przy ul. Targowej 71,
- sklep spożywczy przy ul. Koszykowej 31,
- sklep spożywczy przy ul. Rakowieckiej 33 (przejęty),
- składnica towarów spożywczych przy ul. Targowej 81,
- składnica suchych towarów spożywczych przy ul. Koszykowej 10.

Do tego dochodziły trzy stołówki przejęte od Wydziału Administracyjno-Gospodarczego MBP, cztery kolejne stołówki powstałe przy różnych jednostkach (przy ówczesnym Wydziale Ochrony Rządu, warcie przy Belwederze, Departamencie Więzień i Obozów oraz Garażach i Warsztatach Samochodowych MBP) oraz kolejny magazyn suchego prowiantu przy ul. Sierakowskiego 6. W połowie 1946 r. zorganizowano nową stołówkę⁴³. Oprócz tego pojawiły się również jednostki podlegające bezpośrednio KBW: w 1947 r. był to sklep, dwa bufety i biuro administracyjne⁴⁴.

Jak szacował w końcu 1949 r. dyrektor Czesław Magierka, w skali całego kraju działało wtedy już ponad 640 różnego rodzaju placówek konsumów. We wszystkich jednostkach pracowało ponad 2 tys. pracowników fizycznych, ok. 1 tys. umysłowych, a obroty miesięczne wynosiły ok. 1 mld zł (przed denominacją z 1950 r.)⁴⁵. Przy okazji otwierania nowych sklepów czy stołówek często urządzano huczne uroczystości otwarcia, nie oszczędzając na alkoholu. Ostatecznie w lutym 1950 r. Magierka zakazał takich inicjatyw⁴⁶.

Jeśli chodzi o Warszawę, to na przełomie lat czterdziestych i pięćdziesiątych XX w. działały tu następujące placówki (niekiedy w źródłach brakuje numeru ulicy):

Sklepy spożywcze/mięsne:

- ul. 6 Sierpnia 10 [?],
- ul. Brukselska 4,
- ul. Filtrowa 65,
- ul. Jaworzyńska 10,
- ul. Karowa 14,

⁴² AAN, CK MBP, 2/1709/0/1/1/59, Informacja zastępcy szefa zaopatrzenia MBP na temat działalności Wydziału Konsumów MBP w okresie 1 I – 30 VI 1946 r., sierpień 1947 r., k. 57–64.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ AAN, CK MBP, 2/1709/0/1/1/32, Szef Oddziału Handlu Wojskowego KBW w Warszawie do dyrektora Wydziału Konsumów MBP w sprawie etatów konsumu KBW, 18 VI 1947 r., k. 84.

⁴⁵ AAN, CK MBP, 2/1709/0/1/1/42, Protokół odprawy naczelników i głównych księgowych, odbytej w dniach 9–11 XII 1949 r. w Warszawie, [grudzień 1949 r.], k. 27–40.

⁴⁶ *Ibidem*, Pismo okólnie nr 20a dyrektora Centrali Konsumów MBP w sprawie zakazu urządzania uroczystości otwarcia nowych placówek konsumów, 3 II 1950 r., k. 49.

- ul. Koszykowa 10,
- ul. Koszykowa 31,
- ul. Modlińska 3 lub 3/5,
- al. Niepodległości 127 albo 129 (sklep nr 12),
- al. Niepodległości 135 (sklep mieszany),
- ul. Puławska 24a (sklep nr 11),
- ul. Rakowiecka 6 (sklep nr 9),
- ul. Rakowiecka 24,
- ul. Sierakowskiego 5,
- ul. Żelazna 90.

Sklepy tekstylne:

- ul. Jaworzyńska 4,
- ul. Koszykowa 43,
- al. Niepodległości 133,
- ul. Rakowiecka 2,
- ul. Rakowiecka 33 lub 35 (sklep nr 8),
- ul. Targowa 71⁴⁷.

Od jesieni 1950 r. działał też duży sklep spożywczo-tekstylny przy ul. Chałubińskiego (zlikwidowano za to sklep przy Filtrowej)⁴⁸.

Każdy sklep miał kierownika/kierowniczkę. Oprócz ekspedientów wyróżniano też na ogół etaty kasjera, rachmistrza czy robotnika/czeladnika/praktykanta⁴⁹. Razem w tych ponad 20 ośrodkach pracowało na początku lat pięćdziesiątych co najmniej 100 pracowników. O skali działań sklepów i konsumów mogą świadczyć niektóre dane statystyczne. Na przykład w samym styczniu 1952 r. Centrala Konsumów MBP zgłaszała zapotrzebowanie na następujące materiały tekstylne: ponad 11 500 m

⁴⁷ AAN, CK MBP, 2/1709/0/1/1/1, Ramowe podziały obowiązków służbowych w sklepach, stołówkach i bufetach MBP, maj 1949 r., k. 98–132; AIPN, 1572/4282, Wykaz placówek I i II Oddziału Konsumów MBP, [1951 r.], k. 30–31; zob. też AIPN, 1572/4281, Pismo naczelnika I Oddziału Konsumów MBP w Warszawie do naczelnika Wydziału Ogólnego Departamentu „A” MBP w sprawie sklepu przy ul. Targowej 72, 20 III 1952 r., k. 49; *ibidem*, Pismo naczelnika I Oddziału Konsumów MBP w Warszawie do kierownika sklepu przy ul. Rakowieckiej 2 z załączonym raportem kontrolera społecznego, 19 I 1952 r., k. 64–65; *ibidem*, Pismo naczelnika I Oddziału Konsumów MBP w Warszawie do Biura ds. Funkcjonariuszy MBP w sprawie sklepu przy ul. Jaworzyńskiej, 7 I 1952 r., k. 73; *ibidem*, Pismo naczelnika I Oddziału Konsumów MBP w Warszawie do Wydziału ds. Funkcjonariuszy MBP w sprawie sklepu przy ul. Niepodległości, 12 IX 1952 r., k. 87; *ibidem*, Pismo naczelnika I Oddziału Konsumów MBP do Wydziału ds. Funkcjonariuszy MBP w sprawie raportu kierownika sklepu nr 12 przy al. Niepodległości 129, 2 II 1952 r., k. 107; *ibidem*, Pismo naczelnika I Oddziału Konsumów MBP do Centrali Konsumów MBP w sprawie nieprawidłowości w niektórych sklepach, 4 I 1952 r., k. 111; *ibidem*, Pismo Feliksa Granata, inspektora I Oddziału Konsumów MBP, do naczelnika I Oddziału Konsumów MBP w sprawie sytuacji w sklepach przy ul. Towarowej i Sierakowskiego, 7 II 1952 r., k. 163; AIPN, 1572/4282, Protokół kontroli społecznej w sklepach przy al. Niepodległości 133 i 135, 7 IX 1951 r., k. 8; *ibidem*, Protokół kontroli społecznej w sklepach przy ul. Rakowieckiej, 8 IX 1951 r., k. 14.

⁴⁸ AIPN, 0952/103, Wyrok WSR w Warszawie w sprawie Wincentego Laskowskiego i innych, 4 IV 1951 r., k. 99–107.

⁴⁹ AAN, CK MBP, 2/1709/0/1/1/1, Ramowe podziały obowiązków służbowych w sklepach, stołówkach i bufetach MBP, maj 1949 r., k. 98–132.

tkanin wełnianych, ponad 8600 m tkanin jedwabnych i prawie 4700 m tkanin llnianych⁵⁰. Z kolei w 1951 r. na remonty i inwestycje związane ze sklepami przeznaczono niemal 250 tys. zł⁵¹.

Oprócz tego na przełomie lat czterdziestych i pięćdziesiątych Centrala Konsumów MBP i jej warszawskie struktury zarządzały siecią ok. 30 stołówek (nazywanych często kasynami) i bufetów dla pracowników resortu ze stolicy. Niekiedy pod jednym adresem funkcjonowały i bufet, i stołówka.

Stołówki (kasyna):

- nr 1: ul. Karowa 14 lub 14/16 (MO),
- nr 1: ul. Koszykowa 6 lub 6/10 (MBP)⁵²,
- nr 2: ul. 6 Sierpnia 10 (MO),
- nr 3: ul. Wilcza 58 (MO),
- nr 4: ul. Modlińska 3/5 (MO),
- nr 5: ul. Wiśniowa 44 (MO),
- nr 6: Modlińska 3/5 (MO)⁵³,
- nr 7: ul. Brukselska 4 (MO),
- nr 8: ul. Sierakowskiego 5 (MO),
- nr 18: ul. Kazimierzowska 74 (MBP),
- stołówka KBW: ul. Rakowiecka 2 (MBP),
- stołówka na Ksawerowie (MBP),
- stołówka przy ul. 29 Listopada (ośrodek MBP w Miedzeszynie),
- stołówka Hotelu MBP: ul. Słoneczna 37,
- stołówka I Pułku Specjalnego KBW: ul. Podchorążych⁵⁴.

⁵⁰ AIPN, 1572/4281, Pismo kierownika Działu Planowania Centrali Konsumów MBP do Hurtowni Wełny z określeniem puli towarowej na styczeń 1952 r., 4 I 1952 r., k. 80; *ibidem*, Pismo kierownika Działu Planowania Centrali Konsumów MBP do Hurtowni Jedwabiu z określeniem puli towarowej na styczeń 1952 r., 4 I 1952 r., k. 81; *ibidem*, Pismo kierownika Działu Planowania Centrali Konsumów MBP do Hurtowni Lnu z określeniem puli towarowej na styczeń 1952 r., 4 I 1952 r., k. 82.

⁵¹ AIPN, 1572/4282, Pismo dyrektora Centrali Konsumów MBP do naczelnika I Oddziału Konsumów MBP w sprawie kredytów inwestycyjnych, 11 VII 1951 r., k. 188–189.

⁵² Różne źródła podają różne numery: niewykluczone, że istniały dwie stołówki z takim samym numerem (czy raczej stołówka i bufet). Nie należy do tej numeracji przykładać większej wagi.

⁵³ Ze źródeł wynika, że pod jednym adresem działały dwie stołówki.

⁵⁴ AAN, CK MBP, 2/1709/0/1/1/1, Sprawozdanie sytuacyjne Sekcji Warsztatów i Stołówek II Oddziału Konsumów MBP, 15 IX 1949 r., k. 5; *ibidem*, Ramowe podziały obowiązków służbowych w sklepach, stołówkach i bufetach MBP, maj 1949 r., k. 98–132; AIPN, 1572/3180, Zarządzenie nr 89 szefa zaopatrzenia MBP w sprawie reorganizacji stołówki MBP, 3 IX 1948 r., k. 73; AIPN, 1572/3185, Zarządzenie nr 76 dyrektora Szefostwa Zaopatrzenia MBP w sprawie korzystania ze stołówki na Ksawerowie, 27 IX 1951 r., k. 83; AIPN, 1572/4282, Wykaz placówek I i II Oddziału Konsumów MBP, [1951 r.], k. 30–31; *ibidem*, Pismo dyrektora Centrali Konsumów MBP do Oddziału Konsumów MBP w sprawie limitów finansowych, 21 III 1951 r., k. 109; *ibidem*, Pismo naczelnika I Oddziału Konsumów MBP do referatu personalnego Centrali Konsumów MBP w sprawie skierowania pracownika do bufetu WOP, 16 V 1951 r., k. 117; *ibidem*, Pismo Wydziału Inspekcji Szefostwa Zaopatrzenia MBP do dyrektora Szefostwa Zaopatrzenia MBP w sprawie zatrucia pokarmowego uczestników kursu aktywu kierowniczego MBP, 2 VIII 1951 r., k. 190–192; AIPN, 1583/594, Akt zdawczo-odbiorczy podziału majątku między MSW a KdsBP: zaopatrywanie w opał, 28 II 1955 r., k. 26.

Bufety:

- ul. 6 Sierpnia 10,
- ul. Czerniakowska 28,
- ul. Karowa 14/16,
- ul. Koszykowa 6,
- ul. Madalińskiego 10,
- ul. Modlińska 3/5,
- ul. Narbutta 29,
- ul. Nowowiejska (bufet WOP),
- ul. Podchorążych 32 (garaż),
- ul. Rakowiecka 2 (bufet oficerski KBW),
- ul. Rakowiecka 33,
- ul. Wawelska 11,
- ul. Wołoska 2⁵⁵.

Mniejsze punkty sprzedaży towarów po cenach znacznie niższych niż na zewnątrz funkcjonowały praktycznie przy każdej stołówce. W połowie 1946 r. stołówki i bufety zatrudniały w stolicy 147 pracowników, a stołowało się w nich regularnie ok. 2 tys. osób⁵⁶. W 1950 r. liczby te były większe, choć brakuje konkretnych danych. Tak jak w przypadku sklepów, każda placówka miała kierownika. Wyróżniano etaty rachmistrza/magazyniera, kucharzy (różnych kategorii), pomocy kuchennych, kelnerów i sprzątaczek⁵⁷.

Obliczenia utrudnia to, że w źródłach często niekonsekwentnie używano określeń „bufet”, „stołówka”, „konsum” (w znaczeniu: sklep) czy „kasyno”; poza tym jedna placówka mogła spełniać różne funkcje (np. sklep mógł prowadzić sprzedaż obiadów). Kasyno od zwykłej stołówki mogło ewentualnie odróżniać to, że w tym pierwszym puszczano muzykę. Pojawiła się nawet kwestia ponoszenia opłat licencyjnych na rzecz ZAiKS (zgodnie z wciąż obowiązującym przedwojennym prawem autorskim⁵⁸), prawnicy MBP uznali jednak, że taki wymóg nie dotyczy resortowych placówek⁵⁹. Stosunkowo najbliższą klasycznej definicji kasyna (choć wciąż bez usankcjonowanej działalności hazardowej) była placówka przy

⁵⁵ AAN, CK MBP, 2/1709/0/1/1/1, Sprawozdanie sytuacyjne Sekcji Warsztatów i Stołówek II Oddziału Konsumów MBP, 15 IX 1949 r., k. 5; *ibidem*, Ramowe podziały obowiązków służbowych w sklepach, stołówkach i bufetach MBP, maj 1949 r., k. 98–132; AIPN, 1572/4282, Wykaz placówek I i II Oddziału Konsumów MBP, [1951 r.], k. 30–31; *ibidem*, Pismo naczelnika I Oddziału Konsumów MBP do kierowniczkii bufetu przy ul. Wawelskiej 11 w sprawie inspekcji sanitarno-higienicznej, 14 II 1951 r., k. 88.

⁵⁶ AAN, CK MBP, 2/1709/0/1/1/59, Informacja zastępcy szefa zaopatrzenia MBP na temat działalności Wydziału Konsumów MBP w okresie I I – 30 VI 1946 r., sierpień 1947 r., k. 57–64.

⁵⁷ AAN, CK MBP, 2/1709/0/1/1/1, Ramowe podziały obowiązków służbowych w sklepach, stołówkach i bufetach MBP, maj 1949 r., k. 98–132.

⁵⁸ Ustawa z dnia 29 marca 1926 r. o prawie autorskim, DzU 1926, nr 48, poz. 286; Ustawa z dnia 22 marca 1935 r. o zmianie ustawy z dnia 29 marca 1926 r. o prawie autorskim, DzU 1935, nr 26, poz. 176.

⁵⁹ AAN, CK MBP, 2/1709/0/1/1/42, Pismo okólne nr 8/51 wicedyrektora Centrali Konsumów MBP w sprawie opłat licencyjnych na rzecz ZAiKS, 12 I 1951 r., k. 371.

al. Wyzwolenia 1/3/5 (albo 3/5), otwarta oficjalnie 12 lipca 1949 r. przez Centralę Konsumów MBP⁶⁰.

W skali całego kraju koszty prowadzenia stołówek i bufetów w drugim półroczu 1950 r. szacowano na 3,2 mln zł (wartość po denominacji z tego roku)⁶¹. Nie rozdawano w nich posiłków za darmo: obowiązywały miesięczne, korzystne finansowo abonamenty (lub karty stołówkowe); można też było wykupić jednorazowy talon⁶². Poza większymi miastami tworzenie sieci stołówek/kasyn, zwłaszcza dla żołnierzy KBW i WOP, nastęczało wiele trudności, dlatego w czerwcu 1950 r. wiceminister Mieczysław Mietkowski wydał zarządzenie nakazujące utworzenie takich placówek w każdej miejscowości, gdzie liczba stołujących się funkcjonariuszy BP przekraczała 25 osób. Ponadto wskazał na 25 miejscowości, gdzie niezależnie od liczby klientów miały działać stołówki dla żołnierzy KBW oraz 50 analogicznych miejsc dla żołnierzy WOP⁶³. Można wątpić, czy zarządzenie w pełni wcielono w życie.

Liczba placówek usługowych konsumów działających w Warszawie również szybko się zmieniała. W połowie 1946 r. w Warszawie funkcjonowały dwa warsztaty krawieckie i jeden szewski, jeden zakład fryzjerski i pralnia, dodatkowo resortowe konsumy zarządzały (jeśli wierzyć dokumentom) warsztatem krawieckim i warsztatem szewskim Wydziału Ochrony Rządu. Wszystkie te placówki zatrudniały 48 osób, a w pierwszym półroczu 1946 r. obsłużyły ok. 4200 klientów. Ceny za usługi w warsztatach kształtowały się na poziomie mniej więcej 20 proc. cen rynkowych⁶⁴.

W początkach 1951 r. istniało już ponad 20 zakładów usługowych zarządzanych przez warszawskie konsumy, działających nierzadko pod tymi samymi adresami co sklepy.

Warsztaty szewskie:

- nr 1: ul. Karowa 31 (MO),
- nr 2: ul. 6 Sierpnia 10 (MO),
- nr 3: ul. Modlińska 3/5 (MO),
- nr 4: ul. Brukselska 4 (MO),
- ul. Brukowa 13 / Szeroka 8 (MBP),
- ul. Rakowiecka 2 (KBW),
- ul. Rakowiecka 6 (MBP),

⁶⁰ AIPN, 1572/3881, Raport komendanta MBP na temat Kasyna Centrali Konsumów MBP, 21 XI 1950 r., k. 179–181.

⁶¹ AIPN, 01258/139, Zestawienie kosztów prowadzenia kasyn i stołówek BP za okres I VI – 31 XII 1950 r., [czerwiec 1950 r.], k. 170.

⁶² AAN, CK MBP, 2/1709/0/1/1/39, Pismo dyrektora Wydziału Konsumów MBP w sprawie urządzeń przeciwpożarowych w magazynach na Służewcu, 21 VIII 1947 r., k. 36.

⁶³ AIPN, 01258/139, Zarządzenie nr 32/50 wiceministra BP w sprawie działalności kasyn i stołówek obsługujących funkcjonariuszy BP oraz oficerów i podoficerów KBW i WOP, 24 VI 1950 r., k. 174–175.

⁶⁴ AAN, CK MBP, 2/1709/0/1/1/59, Informacja zastępcy szefa zaopatrzenia MBP na temat działalności Wydziału Konsumów MBP w okresie I I – 30 VI 1946 r., sierpień 1947 r., k. 57–64.

- ul. Sienna 30 (MBP) – w 1951 r. pracowało tu ok. 60 osób⁶⁵,
- ul. Targowa 74 (MBP),
- ul. Karola Wójcika 8 (MBP).

Warsztaty krawieckie:

- nr 1: ul. Brukowa 13 (MBP),
- nr 3: ul. Targowa (MBP),
- nr 5: ul. Sierakowskiego 6 – damski (MBP),
- ul. Jaworzyńska 6 m. 14 (MO),
- ul. Karowa 31: męski i damski (MO),
- ul. Rakowiecka 2: męski i damski (KBW),
- ul. Rakowiecka 6a (MBP).

Fryzjernie:

- nr 1: ul. Karowa 14/16 (MO),
- nr 2: ul. 6 Sierpnia 10 (MO),
- nr 3: ul. Modlińska 3/5 (MO),
- nr 4: ul. Brukselska 4 (MO),
- ul. Koszykowa 10 (MBP),
- ul. Rakowiecka 2 (KBW).

Pralnie:

- ul. Koszykowa 6 (MBP),
- ul. Modlińska 3/5 (MO).

Masarnie/rozbieralnie mięsa:

- ul. Modlińska 3/5,
- ul. Piotra Wysockiego 1a.

Piekarnie:

- ul. Księcia Janusza 16⁶⁶.

Placówki te zatrudniały łącznie sto kilkadziesiąt osób. Ich lista pozostawała przy tym dość płynna.

Zapleczem logistycznym dla stołecznych konsumów i ogólnie pionu zaopatrzenia MBP był kompleks zlokalizowany na Gołędzinowie (Praga-Północ), w sąsiedztwie siedziby I Oddziału Konsumów MBP w Warszawie. Znajdowały się tam m.in. warsztat samochodowy, stolarnia, resortowa drukarnia, a także masarnia, przetwórnia

⁶⁵ AIPN, 1572/3880, Sprawozdanie z zebrania POP nr 24 przy Centrali Konsumów MBP z 14 IV 1951 r., [kwiecień 1951 r.], k. 80–85.

⁶⁶ AAN, CK MBP, 2/1709/0/1/1/1, Sprawozdanie sytuacyjne Sekcji Warsztatów i Stołówek II Oddziału Konsumów MBP, 15 IX 1949 r., k. 5; *ibidem*, Ramowe podziały obowiązków służbowych w sklepach, stołówkach i bufetach MBP, maj 1949 r., k. 98–132; AIPN, 1572/4282, Wykaz placówek I i II Oddziału Konsumów MBP, [1951 r.], k. 30–31; zob. też AIPN, 1572/4281, Pismo Jerzego Rościnałskiego, pracownika Biura Wojskowego MBP, do przewodniczącego Komisji Pracowniczej Biura Wojskowego MBP w sprawie zakładu szewskiego przy ul. Siennej, 11 XII 1951 r., k. 68; *ibidem*, Pismo naczelnika I Oddziału Konsumów MBP do Wydziału ds. Funkcjonariuszy MBP w sprawie kradzieży w kasynie przy ul. Karowej 3, 11 IX 1952 r., k. 108.

wędlin, rozlewnia piwa czy też stajnia⁶⁷. Oprócz tego od 1946 r. Przedsiębiorstwo Budowlane MBP stawiało magazyny na potrzeby konsumów MBP na terenie Służewca⁶⁸. Centrum logistyczne i magazynowe na Służewcu (rozlokowane częściowo na terenie przedwojennych i współczesnych wyścigów konnych) szybko urosło do pozycji najważniejszego w mieście i jednego z najważniejszych w kraju⁶⁹. Umieszczenie tam magazynów było o tyle zrozumiałe, że w pobliżu znajdowały się bocznice kolejowe.

Problemy i malwersacje

Organizację pracy konsumów MBP bardzo utrudniała płynna liczba placówek handlowych, a przede wszystkim braki kadrowe, wakaty i niekompetencja często zmieniającego się personelu. Uniemożliwiało to sensowne planowanie oraz działania kontrolne i inspekcyjne. Codzienną organizację pracy zaburzały zarazem częste akcje specjalne i wydarzenia, wymagające wzmożonego wysiłku konsumów – najróżniejsze zjazdy, ogólnopolskie szkolenia, uroczystości itp.⁷⁰ Nawet niewielkie imprezy wymagały sporych przygotowań, np. w lutym 1952 r. w związku z naradą Ligi Kobiet w Ujazdowie zarząd dzielnicowy tej organizacji wystąpił do naczelnika I Oddziału Konsumów MBP o sprzedaż 10 kg szynki, 4 kg masła, 200 bułek, 200 ciastek i 250 butelek oranżady⁷¹. Czasem zamawiający nie podawał nawet powodów zapotrzebowania, np. w sierpniu 1951 r. Ministerstwo Rolnictwa i Reform Rolnych po prostu wypisało listę towarów, które chciało zakupić (m.in. 2 kg kielbasy zwyczajnej, 2 kg mięsa wołowego na rosół, 1,5 kg schabu czy 1 kg cielęciny)⁷².

Takich zleceń były dziesiątki. Co więcej, do konsumów nagminnie zwracali się indywidualnie (drogą służbową) funkcjonariusze z pojedynczymi zamówieniami przy specjalnych okazjach, np. w grudniu 1951 r. maszynistka Departamentu Śledczego

⁶⁷ Zob. m.in. AIPN, 1572/4281, Pismo dyrektora Centrali Konsumów MBP do naczelnika I Oddziału Konsumów MBP w Warszawie w sprawie zabezpieczenia przeciwpożarowego obiektów na terenie Gołędzinowa, 17 V 1952 r., k. 187; *ibidem*, Pismo naczelnika I Oddziału Konsumów MBP w Warszawie do naczelnika Wydziału VI Komendy MO m.st. Warszawy w sprawie kradzieży w masarni w Gołędzinowie, 17 I 1952 r., k. 52; AIPN, 1572/4282, Pismo naczelnika I Oddziału Konsumów MBP do Departamentu IV MBP w sprawie dostawy piwa do rozlewni w Gołędzinowie, 1 III 1951 r., k. 107.

⁶⁸ AIPN, 0423/4826, Plan aresztowania Stefana Barasa, byłego dyrektora Przedsiębiorstwa Budowlanego MBP, sporządzony w Departamencie IV i Departamencie Śledczym MBP, [listopad 1951 r.], k. 114.

⁶⁹ Por. J. Budny, K. Móraski, A. Dąbrowska, M. Teichman, *Bomba w górę! 166 lat wyścigów konnych w Warszawie*, Warszawa 2007.

⁷⁰ Zob. np. AIPN, 1572/4281, Pismo kierownictwa I Oddziału Konsumów MBP do dyrektora Centrali Konsumów MBP w sprawie obsady etatowej, 27 VI 1952 r., k. 2–3.

⁷¹ AIPN, 1572/4281, Pismo zarządu dzielnicowego Ligi Kobiet w Ujazdowie do naczelnika I Oddziału Konsumów MBP z zamówieniem towarów na potrzeby konferencji dzielnicowej, 4 II 1952 r., k. 178.

⁷² AIPN, 1572/4282, Pismo ministra rolnictwa i reform rolnych do Centrali Konsumów MBP z listą produktów do zakupienia, 25 VIII 1951 r., k. 50.

MBP Krystyna Moszyńska zwróciła się z prośbą o dodatkową rację wędliny, podkreślając konieczność przygotowania „małego przyjęcia rodzinnego” z powodu ślubu⁷³.

Naturalnym źródłem problemów był asortyment sklepów i zakładów należących do sieci konsumów. Dostęp do deficytowych towarów i usług stanowił dla personelu silną pokusę do malwersacji i nielegalnego dorabiania. Z problemem tym próbowano walczyć, wysyłając do poszczególnych placówek inspektorów pracujących dla oddziałów wojewódzkich czy centrali konsumów, a także tzw. kontrolerów społecznych lub członków komisji pracowniczych: funkcjonariuszy MBP, którzy grając rolę resortowych klientów, usiłowali wykryć wszelkie nieprawidłowości. A tych było bardzo dużo.

Szersze ujęcie tego zagadnienia wykracza poza rozmiary artykułu: wystarczy podać najbardziej charakterystyczne przykłady. Na początku lipca 1951 r. inspektor stołecznego I Oddziału Konsumów MBP Feliks Granat na podstawie kontroli społecznej sporządził raport w sprawie warsztatu krawieckiego przy ul. Inżynierskiej 3A. Zwracał uwagę m.in. na braki na liście obecności pracowników, nieprowadzenie dokumentacji zakupu dodatków krawieckich, niestosowanie się do niektórych odgórnie opracowanych wzorów, niekompletność formularzy zleceń, wpływów i wydatków, pomijanie części zamówień w ewidencji itp.⁷⁴ Z kolei na przełomie 1951 i 1952 r. inny kontroler społeczny zauważył, że w sklepie tekstylnym przy ul. Rakowieckiej 2 w magazynie przechowywano towar, który nie był wystawiany do sprzedaży (m.in. czeskie wózki dzieciinne, bele wełny czy welwetu)⁷⁵. W podobnym czasie dwie pracownice resortu kontrolujące sklep spożywczy nr 4 przy al. Niepodległości w Warszawie zwróciły uwagę, że na półkach brakowało podstawowych produktów. Za to w magazynie zachomikowano ok. 20 kg kielbasy, szynki i kisзки pasztetowej, a ponadto beczkę śledzi, pieprz, kawę, czekoladę, mąkę i kaszę mannę. Kierowniczka sklepu nie potrafiła przekonująco wyjaśnić sytuacji. Zamiar „sprywatyzowania” czy pokątnego rozprzedania towaru był oczywisty, ale brakło dowodów⁷⁶.

Ogólnie nagminnym problemem były niezgodności w ewidencji i rozbieżność faktycznej ilości towaru z dokumentacją⁷⁷. Nierzadko sprzedawcy upłyniali towary, nie licząc się z obowiązującymi normami i limitami⁷⁸, albo też ukrywali i „prywa-

⁷³ *Ibidem*, Pismo Krystyny Moszczyńskiej, maszynistki Departamentu Śledczego MBP, do naczelnika Wydziału II Departamentu Śledczego z prośbą o wyrażenie zgody na dodatkową rację wędliny, 12 XII 1951 r., k. 46.

⁷⁴ *Ibidem*, Raport inspektora I Oddziału Konsumów MBP Feliksa Granata w sprawie warsztatu krawieckiego przy ul. Inżynierskiej 3A, 18 VII 1951 r., k. 65–66.

⁷⁵ AIPN, 1572/4281, Pismo naczelnika I Oddziału Konsumów MBP w Warszawie do kierownika sklepu przy ul. Rakowieckiej 2 z załączonym raportem kontrolera społecznego, 19 I 1952 r., k. 64–65.

⁷⁶ AIPN, 1572/4282, Protokół kontroli społecznej przeprowadzonej w sklepach przy al. Niepodległości, 8 XI 1951 r., k. 233–234.

⁷⁷ AIPN, 1572/4281, Pismo naczelnika I Oddziału Konsumów MBP do Wydziału ds. Funkcjonariuszy MBP w sprawie nieprawidłowości w magazynie sklepu nr 4 przy al. Niepodległości 135, 13 XI 1952 r., k. 121.

⁷⁸ AIPN, 1572/4282, Protokół kontroli przeprowadzonej przez komisję pracowniczą KG MO w konsumie przy ul. Jaworzyńskiej 10, 5 IX 1951 r., k. 7.

tyzowali” słabiej ewidencjonowane produkty (np. podroby)⁷⁹. Notabene problemy te stanowiły odzwierciedlenie praktyk ogólnospołecznych, z którymi władze i propaganda usiływały walczyć w ramach tzw. bitwy o handel⁸⁰.

Zarówno w skali kraju, jak i wewnątrz MBP problem był powszechny i nie sposób go było wypenić. Na początku 1951 r. Centrala Konsumów skarżyła się na „zupełny brak kontroli nad działalnością, księgowością i dyscypliną finansową” stołówki Departamentu Więziennictwa MBP przy ul. Kazimierzowskiej. Można by to odnieść do każdej innej. Znamienny był jeden z wniosków kontroli: „[...] zabronić kierownikowi stołówki sprzedaży odpadków kuchennych osobom prywatnym. Odpadki wykorzystać dla karmienia trzody w gospodarstwach rolnych będących w zarządzie I Oddziału Konsumów”⁸¹. Istnienie takiego proceduru dowodziłoby podejmowania desperackich wręcz prób uzupełniania braków towarowych przez zwykłych mieszkańców miasta.

Okazuje się przy tym, że wolne od nadużyć nie było nawet kierownictwo konsumów. Henryk Łowczy, naczelnik stołecznego I Oddziału, został w maju 1951 r. ukarany upomnieniem partyjnym za to, że wydał polecenie sprzedaży 30 kg kielbasy (a także płótna) byłej pracownicy, która zaraz potem wyemigrowała do Palestyny⁸². Kara była łagodna, ale wkrótce Łowczy stracił stanowisko naczelnika.

Konsumów nie mogła ominąć plaga oszukiwania na sprzedawanym towarze. I tak np. w sklepie tekstylnym przy ul. Rakowieckiej nieprawidłowo mierzono sprzedawane materiały. Problem, mimo kontroli prowadzonych w 1952 r., nie zniknął⁸³. Oszustwa okazywały się niekiedy naprawdę kreatywne: jedna z kierowniczek sklepu miała specjalnie objąć szyjki z butelek wódki, spisywać to jako stłuczkę, a potem cieszyć się zawartością. Gdzie indziej przelewano sok z większych butelek do mniejszych⁸⁴. Zdarzało się też zawyżanie cen⁸⁵.

Innym źródłem wiedzy o malwersacjach były zażalenia zgłaszane przez niezadowolonych klientów. Na przykład w grudniu 1951 r. funkcjonariusz Biura Wojskowego MBP Jerzy Rościnański skarżył się na wielotygodniowe przeciąganie realizacji talonu na parę butów przez zakład szewski przy ul. Siennej. Zauważał przy tym, że „wybrani” czekali znacznie krócej, i skarżył się na nierówne trak-

⁷⁹ *Ibidem*, Oświadczenie do protokołu kontroli społecznej sklepu przy Puławskiej 24A, 13 IX 1951 r., k. 9.

⁸⁰ Por. m.in. J. Kaliński, *Następstwa „bitwy o handel” (1947–1948)* [w:] *Společne skutki przekształceń własnościowych w Polsce 1944–1956*, red. T. Osiński, Lublin 2016, s. 199–211.

⁸¹ AIPN, 1572/4282, Pismo kierownictwa Centrali Konsumów MBP do naczelnika I Oddziału Konsumów MBP w sprawie kontroli w stołówce przy ul. Kazimierzowskiej, 26 I 1951 r., k. 84–85.

⁸² AIPN, 1572/3880, Protokół posiedzenia Komitetu POP nr 24 przy Centrali Konsumów MBP (w rozszerzonym składzie) z 7 V 1951 r., 14 V 1951 r., k. 112–116.

⁸³ AIPN, 1572/3878, Protokół posiedzenia POP nr 24 przy Centrali Konsumów MBP, 20 IV 1953 r., k. 83–87.

⁸⁴ AIPN, 1572/3881, Protokół nadzwyczajnego zebrania PZPR przy I Oddziale Konsumów MBP, 21 II 1949 r., k. 10–22.

⁸⁵ Zob. np. AIPN, 1572/3877, Zarządzenie wewnętrzne nr 195 naczelnika I Oddziału Konsumów MBP, 2 VI 1954 r., k. 113.

towanie resortowych klientów⁸⁶. Personel sklepów nierzadko był zwalniany za niewłaściwą postawę i ogólne zaniedbania w pracy⁸⁷. Często się zdarzało, że klienci zwracali się w zaczepny lub wulgarny sposób do ekspedientek czy innego personelu. Ci nie pozostawali dłużni, co prowadziło do karczemnych nieraz awantur⁸⁸. Jedną z przyczyn nerwowości była słaba organizacja dystrybucji towarów budząca frustrację kupujących⁸⁹.

Można ogólnie powiedzieć, że mimo uprzywilejowanego statusu w sieci stołecznych konsumów w ich funkcjonowaniu pewne odbicie znalazły problemy zaopatrzeniowe charakterystyczne dla całej socjalistycznej gospodarki niedoboru. I tak np. na posiedzeniu POP przy Centrali Konsumów MBP z kwietnia 1953 r. narzekano na braki pieczywa i mleka w sklepie przy ul. Górczewskiej, w niektórych placówkach dochodziło wręcz do „walki o mleko”⁹⁰. Podobne wątki poruszano często. Jak zwykle, przy podziale dóbr następował podział na równych i równiejszych. Na jednym z zebranych partyjnych skarżono się: „osoby uprzywilejowane [...] biorą mięsa po kilka kilogramów, podczas gdy inni nie mogą kupić jednego kilograma”⁹¹.

Wszystko to miało jeszcze jedną poważną dla aparatu konsekwencję. Niejednokrotnie bowiem stwierdzano przypadki „nieprzestrzegania kontroli kart konsumowych i sprzedaży towarów ludziom przypadkowym; chyba po to, aby zrobić plan”, co na jednej z narad partyjnych skomentowano: „w ten sposób sklepy nasze zatracają swój zamknięty charakter”⁹². Mimo wszystkich narzekań, niedociągnięć i problemów konsumy nadal były ekskluzywną, niedostępną ogółowi społeczeństwa siecią handlowo-usługową. I tak miało zostać. Przypadki łamania tej podstawowej zasady budziły szczególne zaniepokojenie⁹³.

Problem nadużyć w konsumach powracał jak bumerang na posiedzeniach różnych komórek POP przy Centrali Konsumów lub w innych jednostkach. W lutym 1949 r., po serii stwierdzonych malwersacji, zorganizowano nadzwyczajne zebranie wszystkich kół partyjnych stołecznego I Oddziału, w którym uczestniczyło blisko 100 osób. O atmosferze tych spotkań – a także skali problemów – najlepiej

⁸⁶ AIPN, 1572/4281, Pismo Jerzego Rościnałskiego, pracownika Biura Wojskowego MBP, do przewodniczącego Komisji Pracowniczej Biura Wojskowego MBP w sprawie zakładu szewskiego przy ul. Siennej, 11 XII 1951 r., k. 68.

⁸⁷ Zob. np. AIPN, 1572/4281, Pismo naczelnika I Oddziału Konsumów MBP do Centrali Konsumów MBP w sprawie nieprawidłowości w niektórych sklepach, 4 I 1952 r., k. 111.

⁸⁸ Zob. np. AIPN, 1572/4279, Pismo naczelnika I Oddziału Konsumów MBP do Biura Skarg i Zażaleń MBP w sprawie incydentu w sklepie przy ul. Pięknej 58, 22 XI 1954 r., k. 107.

⁸⁹ Zob. np. AIPN, 1572/4282, Protokół kontroli społecznej przeprowadzonej w sklepach przy al. Niepodległości, 8 XI 1951 r., k. 233–234.

⁹⁰ AIPN, 1572/3878, Protokół posiedzenia POP nr 24 przy Centrali Konsumów MBP, 20 IV 1953 r., k. 83–87.

⁹¹ AIPN, 1572/3881, Protokół nadzwyczajnego zebrania PZPR przy I Oddziale Konsumów MBP, 21 II 1949 r., k. 10–22.

⁹² AIPN, 1572/3878, Protokół posiedzenia POP nr 24 przy Centrali Konsumów MBP, 20 IV 1953 r., k. 83–87.

⁹³ Zob. np. AIPN, 1572/3877, Protokół zebrania otwartego POP nr 24 przy Centrali Konsumów MBP, 25 VI 1954 r., k. 116–120.

świadczą pełne rezygnacji słowa dyrektora centrali Czesława Magierki, że „ręce mu opadły”, a „po tych faktach nie wyobraża sobie po prostu, jak ma się zabrać do pracy i komu wreszcie ufać”. Temperaturę spotkania podgrzewali inni dyskutanci, mówiąc np. o „parszywych owcach, które okryły hańbą dobre imię naszej Partii”, i o „złodziejach mienia społecznego i państwowego”. „Konsum trzeba przeczyścić z naleciałości” – stwierdzono. Jedna z towarzyszek przekonywała wręcz, że „każdy złodziej [...] powinien popełnić samobójstwo”. Nie zabrakło też rytualnych wyrazów oburzenia i przyrzeczeń „zaostrenia czujności partyjnej” oraz „tępienia wszelkich nadużyć”⁹⁴. Rzecz jasna, niewiele z tego wynikało, prócz decyzji o naganach czy (rzadziej) wyrzuceniu z partii.

Częstym obiektem krytyki ze strony użytkowników, personelu i kierownictwa konsumów było funkcjonowanie resortowych stołówek. Narzekano najczęściej na niską jakość posiłków i lekceważenie zasad higieny przez personel⁹⁵. Problemy sanitarne dostrzegali również kontrolerzy z MBP. Na przykład inspekcja przeprowadzona w lutym 1951 r. w bufecie przy ul. Wawelskiej 11 wykazała m.in. niedostateczną liczbę fartuchów, czepków, ścierek, brak apteczki, badań lekarskich personelu, bezładne upychanie najróżniejszych rodzajów towarów po półkach (np. mieszanie artykułów żywnościowych z papierosami), niezabezpieczanie wystawionych wędlin; wszechobecny kurz, pajęczyny, brudne dywaniki. Zwracano uwagę na niedokładne mycie naczyń (bufet dysponował tylko trzema kufłami do piwa), brak ciepłej wody. Wszystko to doprowadziło do „antysanitarnego stanu”⁹⁶.

5 lipca 1951 r. ośmiu uczestników Kursu Aktywu Kierowniczego MBP podtruło się obiadem zaserwowanym w stołówce przy ul. Słonecznej. Podobnych sytuacji było z pewnością bez liku, pozycja tych poszkodowanych sprawiła jednak, że sprawa wzbudziła zainteresowanie. Kontrola nadesłana kilka tygodni później przez Wydział Inspekcji Szefostwa Zaopatrzenia MBP nie potrafiła podać przyczyn zatrucia, ogólnikowo wyraziła tylko przypuszczenie, że „zawiniło nieświeże mięso”. Przy okazji jednak skupiono się na szczegółowym wyliczaniu zaniedbań sanitarno-higienicznych panujących w stołówce. W kuchni i innych pomieszczeniach roilo się od much. Po podłodze roznoszono ziemię z doniczek rozmieszczonych na parapetach. W niewielkiej zmywalni brakowało wentylacji. W magazynkach na żywność panowały brud i pleśń, personel wieszał tu brudne ubrania. W wannie, wśród pustych butelek po lemoniadzie, leżało 9 kg masła. W słoiku ze skórką pomarańczową znaleziono mrówki. Kilogramy wędlin wisały na ścianie przy otwartym oknie,

⁹⁴ AIPN, 1572/3881, Protokół nadzwyczajnego zebrania PZPR przy I Oddziale Konsumów MBP, 21 II 1949 r., k. 10–22.

⁹⁵ Zob. np. AIPN, 1572/4281, Pismo naczelnika I Oddziału Konsumów MBP do Centrali Konsumów MBP w sprawie sytuacji w stołówce przy ul. Słonecznej, 4 I 1952 r., k. 110.

⁹⁶ AIPN, 1572/4282, Protokół kontroli bufetu przy ul. Wawelskiej 11 przeprowadzonej przez inspektorów Wydziału Inspekcji Szefostwa Zaopatrzenia MBP i Wydziału Sanitarno-Higienicznego Szefostwa Służby Zdrowia MBP, 8 II 1951 r., k. 95.

przykryte brudnym obrusem. W jednej z szaf złożono bochny chleba razem z damską bielizną. Między obrusami wykryto brudne skarpetki. Kratka odpływowa była wypełniona śmieciami. W ubikacji brakowało papieru i umywalki – nie było gdzie umyć rąk. W magazynku na opał wciśnięto m.in. brudny papier po opakowaniach, skrzynie po jajach i owocach. Jakby tego było mało, kontrola wykazała, że samochód, którym dostarczano mięso, w ogóle nie był do tego dostosowany. Pracownicy wynoszący towar z przyczepy deptali butami po mięsie. Kontrolerzy obserwujący dostawę zauważyli, że na jednej ze skrzyń z wątroba ktoś zostawił brudny fartuch. Przy takim niedbalstwie braki ewidencyjne i niezgodność dokumentacji ze stanem faktycznym nie robiły dużego wrażenia⁹⁷.

Mimo tak długiej listy problemów Wydział Inspekcji proponował zaskakująco łagodne kroki: wezwał Centralę Konsumów do ukarania kierowniczkę stołówek (nie wiadomo, w jaki sposób) oraz wydał ogólne zalecenia poprawy warunków higienicznych w dostawach mięsa i przygotowywaniu posiłków⁹⁸. Taka łagodność może sugerować, że problem był nagminny, codzienny, a i wrażliwość kontrolerów znacznie odbiegała od dzisiejszych standardów.

Olbrzymie trudności w całokształcie funkcjonowania Centrali Konsumów i jej oddziałów terenowych wykazała kontrola NIK, przeprowadzona w połowie 1952 r. Wykazała one tak fundamentalne bolączki, jak:

- nieplanową gospodarkę, a przez to najróżniejsze przekroczenia ogólnych norm, limitów itp.;
- nieterminowość i niekompletność sprawozdawczości finansowej;
- nieprzestrzeganie obowiązujących przepisów gospodarczych i dyscypliny finansowej;
- niedopuszczalny poziom braków i mank w punktach sprzedaży;
- dowolność w zasadach kalkulacji i norm w punktach usługowych;
- zły stan sanitarny dużej części infrastruktury;
- braki kadrowe, w tym na stanowiskach głównego księgowego;
- częste przypadki nieprzestrzegania „socjalistycznej dyscypliny pracy” oraz braku ochrony tajemnicy służbowej czy państwowej;
- nieistnienie współzawodnictwa pracy i doskonalenia zawodowego;
- brak kontroli realizacji planów obrotu, produkcji, obniżania kosztów, rentowności itp.⁹⁹

Kierownictwo MBP usiłowało na różne sposoby walczyć ze stwierdzonymi trudnościami i nadużyciami w swojej pozaoperacyjnej działalności. Niektóre sprawy

⁹⁷ *Ibidem*, Pismo Wydziału Inspekcji Szefostwa Zaopatrzenia MBP do dyrektora Szefostwa Zaopatrzenia MBP w sprawie zatrucia pokarmowego uczestników kursu aktywu kierowniczego MBP, 2 VIII 1951 r., k. 190–192.

⁹⁸ *Ibidem*, Pismo naczelnika I Oddziału Konsumów MBP do Centralnego Zarządu Weterynarii Ministerstwa Rolnictwa w sprawie nadzoru sanitarno-weterynaryjnego, 16 VIII 1951 r., k. 205.

⁹⁹ AIPN, 1572/804, Zarządzenie nr 30/52 wiceministra bezpieczeństwa publicznego w sprawie efektów kontroli działalności Centrali Konsumów MBP i podległych jej oddziałów przez NIK, 23 VII 1952 r., k. 52–54.

kończyły się wyrokami wojskowych sądów rejonowych¹⁰⁰. Przypominało to jednak walkę z wiatrakami. Budzi wręcz zdumienie, że takie zjawiska – charakterystyczne raczej dla firmy upadłej – mogły funkcjonować w systemie, który właśnie osiągnął punkt szczytowy w swych totalitarnych ambicjach¹⁰¹.

* * *

W podsumowaniu wypada powtórzyć, że sieć konsumów MBP do pewnego stopnia podlegała uwarunkowaniom (nie tylko gospodarczym, lecz także społecznym) gospodarki niedoboru i zmagala się z własnymi problemami. Skala chaosu i niekompetencji oraz mnogość wszelkiego rodzaju malwersacji, jakie cechowały pozaoperacyjne funkcjonowanie aparatu bezpieczeństwa, nie tylko zresztą w optyce stołecznej i nie tylko w zakresie konsumów, może niekiedy wprawić w zdumienie.

Nie należy jednak, ulegając „urokowi” źródeł, kreślić jednostronnego obrazu. Wciąż należy pamiętać, że sieć resortowych konsumów – mimo wszystkich mankamentów w jej organizacji – pozostawała jednym z najbardziej widocznych, bo związanych z życiem codziennym, przejawów uprzywilejowania funkcjonariuszy i pracowników komunistycznego aparatu represji. Rosnąca z roku na rok liczba placówek i zatrudnionych w nich pracowników przede wszystkim pokazuje rozrost samego MBP, ale także może świadczyć o dużej wadze, jaką kierownictwo resortu przywiązywało do potrzeb zaopatrzeniowych swoich podwładnych.

Nie wolno przy tym zapominać, że pozornie niepolityczne kwestie materialne stanowiły immanentną część organizacji aparatu wprowadzającego i utrzymującego ustrój z zastosowaniem siły i przemocy. W tym kontekście warto zwrócić uwagę na znamieny fakt: w lipcu 1948 r. minister bezpieczeństwa publicznego wydał rozkaz nr 41 z przepisami o należnościach żywnościowych, w którym wprowadzono specjalny, darmowy dodatek żywnościowy dla oficerów śledczych MBP, wydawany raz dziennie w dni robocze. Na dodatek składały się: ½ l mleka, 2 bułki pszenne, 50 gr masła i 50 gr sera lub wędliny¹⁰². Można pokusić się o nieco prowokacyjne pytanie: czyżby zdawano sobie sprawę, że brutalne, wielogodzinne przesłuchania kosztują śledczych dużo energii? Sprawa nie jest przesądzona – gdyby jednak tak było, trudno o lepszy przykład symbiozy między represyjną i zaopatrzeniową stroną funkcjonowania MBP.

¹⁰⁰ Zob. np. AIPN, 0952/103, Wyciąg z wyroku WSR w Warszawie w sprawie przeciw Marii Obłuskiej i Zygmuntovi Makowskiemu, 3 VIII 1949 r., k. 70–71.

¹⁰¹ AAN, CK MBP, 2/1709/0/1/1/47, Pismo dyrektora Centrali Konsumów MBP do ministra bezpieczeństwa publicznego w odpowiedzi na wyniki kontroli działalności Centrali Konsumów MBP i podległych jej oddziałów przez NIK, 11 VI 1952 r., k. 76–78.

¹⁰² AIPN, 01225/57, Rozkaz nr 41 ministra bezpieczeństwa publicznego wprowadzający przepisy dotyczące należności żywnościowych w służbie bezpieczeństwa publicznego, 15 VIII 1948 r., k. 9–63.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Akt Nowych (AAN).

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej (AIPN).

Akty prawne

Dekret z dnia 26 października 1950 r. o przedsiębiorstwach państwowych, DzU 1950, nr 49, poz. 439.

Ustawa z dnia 22 marca 1935 r. o zmianie ustawy z dnia 29 marca 1926 r. o prawie autorskim, DzU 1935, nr 26, poz. 176.

Ustawa z dnia 29 marca 1926 r. o prawie autorskim, DzU 1926, nr 48, poz. 286.

Zarządzenie Ministra Obrony Narodowej z dnia 19 grudnia 1949 r. o utworzeniu przedsiębiorstwa państwowego pod nazwą „Wojskowa Centrala Handlowa”, MP 1949, nr 105, poz. 1218.

Zarządzenie Ministra Obrony Narodowej z dnia 9 stycznia 1950 r. o nadaniu statutu przedsiębiorstwu państwowemu pod nazwą „Wojskowa Centrala Handlowa”, MP 1950, nr 7, poz. 74.

Opracowania

Bagieński W., *Wywiad cywilny Polski Ludowej w latach 1945–1961*, t. 1–2, Warszawa 2017.

Budny J., Mór awski K., Dąbrowska A., Teichman M., *Bomba w górę! 166 lat wyścigów konnych w Warszawie*, Warszawa 2007.

Jastrząb M., *Puste półki. Problem zaopatrzenia ludności w artykuły powszechnego użytku w Polsce w latach 1949–1956*, Warszawa 2004.

Kaliński J., *Następstwa „bitwy o handel” (1947–1948) [w:] Społeczne skutki przekształceń własnościowych w Polsce 1944–1956*, red. T. Osiński, Lublin 2016.

Kochanowski J., *Tylnymi drzwiami. „Czarny rynek” w Polsce 1944–1989*, wyd. 2, Warszawa 2015.

Kowalczyk E., Pawlicka K., *Działalność Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego na m.st. Warszawie (1944–1954)*, Warszawa 2011.

Łaptos J., *Humanitaryzm i polityka. Pomoc UNRRA dla Polski i polskich uchodźców w latach 1944–1947*, Kraków 2018.

Niziołek P., Baras Stefan [w:] *Lexykon bezpieki. Kadra kierownicza aparatu bezpieczeństwa 1944–1956*, t. 3, red. W. Bagieński, M. Dźwigał, Warszawa 2022.

Piątek G., *Najlepsze miasto świata. Warszawa w odbudowie 1944–1949*, Warszawa 2020.

Pleskot P., *Przedsiębiorstwo MBP. Wybrane aspekty pozaoperacyjnej działalności Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego w przestrzeni miejskiej Warszawy (1945–1954)*, Warszawa 2024.

Pleskot P., *Ślepa (czerwona) uliczka. Stołeczne struktury Ministerstwa Informacji i Propagandy (1944–1947)*, Warszawa 2016.

Spalek R., *Komuniści przeciw komunistom. Poszukiwanie wroga wewnętrznego w kierownictwie partii komunistycznej w Polsce w latach 1948–1956*, Warszawa–Poznań 2014.

Śladami zbrodni. Przewodnik po miejscach represji komunistycznych lat 1944–1956, red. T. Łabuszewski, Warszawa 2012.

Warszawa. Miasto w opresji, red. K. Krajewski, M. Pietrzak-Merta, Warszawa 2010.

Streszczenie: Pojęcie sklepów „za żółtymi firankami” przeszło w Polsce do mowy potocznej jako wyznacznik uprzywilejowanej pozycji grup sprawujących władzę. Nawiązuje ono przede wszystkim do sklepów specjalnych, przeznaczonych dla przedstawicieli elit politycznych, a funkcjonujących (w różnej formie) w okresie PRL. W przypadku Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego sieć takich placówek była obsługiwana przez odrębną strukturę, nazywaną od 1948 r. Centralą Konsumów MBP (wraz z jej terenowymi odpowiednikami). Centrala nadzorowała nie tylko pracę sklepów spożywczych, tekstylnych czy przemysłowych, lecz także stołówek, bufetów czy różnego typu warsztatów i zakładów (np. fryzjerskich czy szewskich) wraz z ich zapleczem. Choć wszystkie te placówki miały charakter specjalny i były przeznaczone teoretycznie tylko dla funkcjonariuszy MBP (i ich rodzin), dochodziło tu do podobnych jak wszędzie indziej przypadków malwersacji, zaniedbań i nieprawidłowości, charakterystycznych dla komunistycznej gospodarki niedoboru. W artykule przedstawiono skrótowo trzy aspekty funkcjonowania konsumów z okresu MBP: ewolucję strukturalną, liczebność placówek oraz wzmiankowane niedomagania i malwersacje.

Słowa kluczowe: konsumy, zaopatrzenie, MBP, gospodarka niedoboru

Patrik Pleskot (ur. 1980) – doktor habilitowany nauk politycznych od 2015 r., doktor nauk humanistycznych w zakresie historii od 2007 r., prof. Uniwersytetu Rzeszowskiego. Absolwent Uniwersytetu Warszawskiego i École des hautes études en sciences sociales w Paryżu. Studiował także na uniwersytecie w Nancy. Stypendysta Fundacji na rzecz Nauki Polskiej, Ministerstwa Edukacji Narodowej oraz rządu Republiki Francuskiej; *visiting fellow* na Western Sydney University (2013). Członek m.in. Polish American Historical Association (PAHA), Polish Studies Association (PSA) i Baltic Intelligence and Security Studies Association (BISSA). Obecnie główny specjalista w Oddziałowym Biurze Badań Historycznych IPN w Warszawie. Autor ok. 200 artykułów naukowych, a także autor, współautor lub redaktor ok. 50 książek. Laureat m.in. nagród historycznych „Polityki”, nagrody Klio, konkursu na najlepszą „Książkę Historyczną Roku”.

“Behind the Yellow Curtains”. MBP (Ministry of Public Security) Shops (1945–1954). An Introduction to their Characteristics

Abstract: The term “shops behind yellow curtains” has entered colloquial speech in Poland as a marker of the privileged position of groups in power. It refers to special shops for representatives of the political elite, which functioned (in various forms) during the communist period. In the case of the Ministry of Public Security, the network of such shops was operated by a separate unit, called Centrala Konsumów MBP (Ministry of Public Security Consumer Services Headquarters) (along with its field counterparts) since 1948. The Ministry Headquarters supervised not only the work of grocery, textile or industrial stores, but also canteens, buffets or various types of workshops and establishments (such as hairdressers and shoemakers) with its facilities. Although all of these facilities were special, and theoretically served only MBP officers

(and their families), there were similar cases of embezzlement, negligence and irregularities there as elsewhere, characteristic of the communist “shortage economy”. The article briefly outlines three aspects of MBP shops: the structural evolution, the size of the establishments and the above-mentioned irregularities and embezzlements.

Keywords: MBP Consumers’ Services, MBP shops, supply, Ministry of Public Security (MBP), shortage economy

Patryk Pleskot (b. 1980) – PhD in Political Science since 2015, PhD in History since 2007, Professor at the University of Rzeszów. Graduate of the University of Warsaw and the École des hautes études en sciences sociales in Paris. He also studied at the University of Nancy. Scholarship holder of the Foundation for Polish Science, the Ministry of National Education and the Government of the French Republic; visiting fellow at the Western Sydney University (2013). Member of, among other things, the Polish American Historical Association (PAHA), the Polish Studies Association (PSA) and the Baltic Intelligence and Security Studies Association (BISSA). He is currently the chief specialist at the Branch Historical Research Office of the Institute of National Remembrance in Warsaw. He is the author of about 200 scientific articles and has authored, co-authored or edited about 50 books. Winner of, among other things, the Polityka History Awards, the Klio Award, and the competition for the best History Book of the Year.